

*Павло Бартусяк,
Ельвіра Чухрай*

СЕРВЕ ПІНКЕРС: уроки реактуалізації

---

26 січня 2013 року в Києві відзначали день св. Томи Аквінського — покровителя Інституту релігійних наук. Вшануванню Ангельського доктора були присвячені диспут Андрія Баумейстера з Юрієм Чорноморцем «*Тома Аквінський: pro et contra*», що відбувся напередодні, 25 січня; доповідь консультанта Папи Бенедикта XVI з питань теології, професора Римського Понтифікального університету «*Angelicum*» о. Войцеха Гертиха «*Виклики моральної теології*»; а також дві презентації — українського перекладу книги Серве (Теодора) Пінкерса «*Джерела християнської моралі: її метод, зміст та історія*» за участі професора Олега Хоми (ВНТУ), наукового керівника проекту і одного з перекладачів, та української версії енцикліки Папи Івана Павла II «*Сяйво істини*» («*Veritatis splendor*») за участі о. Войцеха Гертиха.

Істотний вплив на атмосферу згаданого вище диспуту мала нещодавно оприлюднена книга Андрія Баумейстера «*Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання*» [Баумейстер, 2012]. Ця непересічна подія в історії української гуманітаристики (перша україномовна монографія, цілковито присвячена творчості Ангельського доктора!) становила незриме тло дискусії, а її автор, після закінчення офіційного заходу, провів автограф-сесію.

Доповідь о. Войцеха Гертиха «*Виклики до моральної теології*» була присвячена аналізу різних підходів до сутності й завдань моральної теології,

а також викликів, що стоять перед нею сьогодні. Доповідач розпочав із того, що існують три підходи до розуміння етичних питань. Згідно з першим, головна тема етики — це встановлення кваліфікації моральних вчинків (казуїстика), за другим, це встановлення норм поведінки (мораль, що зводиться до закону, як, наприклад, в етиці юдаїзму або ісламу), згідно з третім, головною темою етики є виховання характерів (моральна теологія). Останній підхід ставить на перше місце характер індивідів. Завдання етики, отже, полягає у вихованні особистості.

На думку о. Гертиха, моральне вчення Томи Аквінського стосується найбільше третього підходу. Розвинута ним моральна теологія говорить про Бога, Який зсередини збагачує індивіда, чим звільняє у ньому чесноти, завдячуючи яким людина здатна діяти відповідально і творчо. Цей бік вчення святого Томи упродовж останніх чотирьох століть ігнорувався католицькою Церквою, духовний вимір його теології залишився у затінку раціональної структури творів, у ньому бачили більше філософа, ніж теолога.

Після другого Ватиканського Собору католицька Церква опинилась у кризовому становищі, зумовленому передусім неспроможністю усталеної моральної теології відповісти на виклики сучасного світу. За понтифікату бл. Івана Павла II були видані важливі енцикліки «*Veritatis Splendor*», «*Fides et ratio*» та «*Evangelium vitae*», чії головні інтенції були сфокусовані якраз на оновленні моральної теології. Процес оновлення був зорієнтований насамперед на звернення до доробку святих, до найглибшої традиції Церкви. Вельми відчутною стала потреба Церкви в мисленні середині віри, присутність якого спонукала б до зваженого і обдуманого визнання примату віри, до виявлення отриманої від Бога благодаті у мисленні, у виборі, у сприйнятті. Насичення сучасної моральної теології найглибшими джерелами християнського вчення у змозі впровадити у життя Божий лад, спочатку в особисте життя кожної людини, згодом у життя цілого суспільства, в якому неодмінно з'являтимуться діяльні та відповідальні індивіди, які спираються на Бога.

Важливе значення для оновлення моральної теології мала творчість бельгійського теолога Серве (Теодора) Пінкерса¹. Досліджуючи історію моральної теології, а також вчення Томи Аквінського та біблійні й патристичні джерела, він показує, за яких умов у католицькій моральній теології відбулося відокремлення новочасних морально-теологічних концепцій від їхнього найглибшого коріння. Пінкерс пропонує шлях оновлення, зорієнтований на давню традицію, а не на побудови модерної раціоналістичної

---

¹ «Філософська думка» не так давно поінформувала читачів про непересічний науково-перекладацький проект з видання української версії Пінкерсового «*Opus magnum*», надрукувавши один з розділів книги, а також дослідницьку статтю Олега Хоми й Ельвіри Чухрай (див.: [Пінкерс, 2012; Хома, Чухрай, 2012]).

казуїстики. Давня традиція моральної теології, що виходить з Нагірної проповіді Христа і вчення св. Павла, була предметом аналізу великих вчителів Церкви, святого Августина і святого Томи.

На думку Пінкерса, принципова зміна в розумінні католицької моральної теології відбулась у XIV столітті. Автором нової теорії був англійський францисканець Вільям Окам. Згідно з його концепцією, воля — це духовна сила, що змушує людину бажати пізнане благо, вона є не чуттєвим бажанням, а частиною розуму. Воля нічим не обмежена і може прямувати в будь-якому керунку. Від цього моменту в європейській культурі стала поширеною формула, за якою людина має розум і свобідну волю. Але, наголошує о. Гертих, чому у визначенні духовних сил людини розум визначається без прикметника, а до волі неодмінно його додають, завжди твердять, що воля — вільна, свобідна? Розуму, щоби бути розумним, потрібно багато років освіти, те саме й у випадку з волею, яка потребує тривалого виховання, і в результаті, керуючись освіченим розумом і вихованою волею, людина стає внутрішньо свобідною, здатною розумно керувати своїм життям, насичуючи здобутими цінностями суспільство, частиною якого вона є.

Перекладач твору «Джерела християнської моралі» професор Олег Хома у своєму виступі говорив про текстуальні особливості книги, про актуалізацію і оновлення томізму, а також про діагностичну цінність стосовно морального становища сучасного світу, яку становить твір Пінкерса. Щодо текстуальних особливостей книги було відзначено, що автор аналізує численні джерела, залучаючи до свого дискурсу вельми розмаїту термінологію, зокрема й специфічну для західної традиції, а також свої власні термінологічні новації. Враховуючи це, було необхідно прокоментувати ключові термінологічні моменти й доповнити видання доскіпливими та ґрунтовними примітками.

Олег Хома звернув особливу увагу на роль актуалізації й оновлення вчення Томи Аквінського у творі Пінкерса. Традиційно св. Тому розглядали як раціоналіста, продовжувача лінії Аристотеля. Не брались до уваги всі інтелектуальні та духовні джерела його доктрини, зокрема ідеї Отців Церкви та мораль Нового Завіту. Таке розуміння було поширене у підручниках з моральної теології впродовж останніх кількох століть. Автори цих підручників передовсім робили наголос на порядку кінцевої мети, що формує раціональну основу обов'язку, не надаючи особливої ваги вченню про щастя і блаженство, яке у Томи Аквінського стоїть на чолі моралі.

Наприкінці свого виступу Олег Хома відзначив ще одну особливість книги Пінкерса, а саме її застосовність до правильної і повної діагностики сучасних суспільних процесів, зумовлених багатосотлітнім домінуванням моралі обов'язку, ґрунтованої на свободі індіферентності. Безперечно, ідеї Пінкерса є потужною, глибоко опрацьованою альтернативою цій

моралі, а відтак і відповідному вихованню людини. Важко відповісти, наскільки сучасний світ готовий сприйняти аналіз і висновки бельгійського домініканця, проте очевидно, що йдеться не про «погляд з келії». Пінкерсові погляди важко звинуватити у вузькості й неамбітності, оскільки він пропонує альтернативу індивідуалістичному розвитку, що зумовлює дедалі більше суспільних криз і, головне, не подає перспектив їх подолання. Пінкерс ретельно зафіксував больові точки сучасної моралі, вказавши на їхню основу — специфічну концепцію людини. Показово, що наш автор звертається до християнських теологів, можливо, до християнського загалу, а не до суспільства в цілому. Іншими словами, християнство має передовсім змінити себе, звільнитись від тих самих рис, що руйнують світ, аби скласти гідну світоглядну альтернативу, дати нову надію. І якщо прогнозувати практичні перспективи Пінкерсового проекту поки важко, бо навіть у католицькій Церкві його сприймають далеко не всі, то принаймні можна впевнено сказати, що світ зазвичай змінюють вчення з таким самим співвідношенням ґрунтовності й профетизму, яке подибуємо у «Джерелах християнської моралі».

* * *

У висвітлюваній нами праці Серве Пінкерса (див. розділ XIII «Моральна теологія сучасного періоду») стверджується, що історія моральної теології XIX і XX століть визначається трьома тенденціями: «збереженням і поширенням у підручниках посттридентської моралі, оновленням томізму і, нарешті, спробою відновити мораль шляхом повернення до Біблії та використання євангельської тематики» [Пінкерс, 2012: с. 271]. Нижче ми розглянемо проблему оновлення томізму, але не в межах загальної історії моральної теології останніх двох століть. Нас цікавитиме одне з можливих тлумачень концепції самого Серве Пінкерса. У наших міркуваннях ми виходимо з того, що інтерпретації вчення Томи Аквінського у творі «Джерела християнської моралі» притаманний реактуалізаційний характер. Ця реактуалізація певною мірою схожа на ту, що її виявляємо у текстах представників сучасної філософії, наприклад, у творах Дельоза («Складка. Ляйбніц і Бароко» [Deleuze, 1988], «Спіноза. Практична філософія» [Deleuze, 1981]), Дериди («Про граматологію» [Derrida, 1967], реактуалізація ідей Русо), Фуко («Раймон Русель» [Foucault, 1963]), Гайдегера («Вислів Анаксимандра» [Heidegger, 1994], реактуалізація ідей досократиків) тощо. Реактуалізовані ідеї Томи Аквінського є не лише одним із головних реквізитів твору «Джерела християнської моралі», а й вагомим надбанням сучасної моральної теології, оновленої через таку інтерпретацію.

Реактуалізація не є строгим методом дослідження того чи іншого філософського чи літературного тексту, із певним чітко визначеним набором головних характеристик. Її можна виявити лише *post factum*, себто

коли інтерпретацію вже здійснено. Відтак реактуалізація — це надання «актуальності реінтерпретованій ідеї чи концепції у новому контексті» [Кебуладзе, 2011: с. 43]. А реінтерпретація — це «надання нового сенсу певній ідеї чи концепції через перенесення до нового контексту» [ibid.]. Але будь-яке схоплення реактуалізації у означенні є нестійким, передусім через її залежність від обраного для рецепції об'єкта. Ним може бути концепт (реактуалізація Спінозової *іманентності*), ідея (ідея множинності світів), різноманітні процедури й техніки (критичність у творах Ніцше), терміни (*складка* у Ляйбніца) чи навіть прості слова або манера висловлюватись (інтерпретація *фривольності* у творі Дериди «Археологія фривольного, читати Кондильяка» [Derrida, 1973]). У зв'язку з цим реактуалізацію можна описати не лише через процес надання актуальності реінтерпретованій ідеї в новому контексті, не тільки стосовно концепції чи твору автора, що її здійснив. Реактуалізація призводить, і то часто, до зміщення точки зору на філософське вчення, ідеї або концепти якого аналізуються. Проводиться не тільки усебічна «інспекція», а й активне перетворення взятого для рецепції об'єкта, що подеколи суттєво доповнює уявлення про це вчення.

Враховуючи цю багатоаспектність, вельми важливо описати тип і вектор реактуалізації ідей Томи Аквінського у творі Пінкерса.

Оновленню томізму поклала початок енцикліка Папи Лева XIII «Aeterni Patris» (1879 рік). Актуалізація вчення Ангельського доктора спонукала авторів підручників з моральної теології робити виправлення і звертатися до тих текстів св. Томи, які раніше ігнорувались. На думку Пінкерса, основною зміною було повернення до теологічних і моральних чеснот, їхньої пріоритетності у питаннях організації самого предмета моралі. Аквінатів трактат «De virtutibus» («Про чесноти») [Aquinas, 1925] став засадничим. Оновлення томізму продовжилось у XX столітті, виник потужний інтелектуальних рух, представлений численними постатями, найяскравішими з яких були французькі дослідники Жан Маритен і Етьєн Жильсон. Однак ці оновлення, вважає Пінкерс, позначені помітними недоліками. Якщо у першому випадку автори оновлених підручників з теології майже не думали про патристичну традицію, що стоїть за Аквінатом, то у другому оминали суто теологічний і євангельський виміри його праць.

У XIV розділі «Свобода індиферентності як джерело моралі обов'язку» Пінкерс вказує на необхідність вивчення свободи у царині моралі. Однею з найперших її засад є ідея про те, що мораль формується свободою. Ця ідея також вміщує розуміння людини та її здібностей. Розвиваючи цю ідею, автор звертається до тих частин «Суми теології», у яких йдеться про людину та її здатності до пізнання і потягу. Ці здатності засновуються на *вільному розсуді* (*libre-arbitre*). Мораль, залежно від розуміння свободи, можна уґрунтовувати на щасті й чеснотах, що властиво текстам св. апостола Павла, Отців Церкви і великих схоластів, або на обов'язках і

приписах, що переважає за модерної доби. В основі моралі обов'язку — свобода індиферентності (*liberté de indifférence*), в основі моралі щастя і чеснот — свобода якості (*liberté du qualité*). Інтерпретація вчення про чесноти та здібності, реактуалізація Аквінатового розуміння свободи й поняття *вільний розсуд* перебувають в основі концепції свободи якості, багатшої і відповіднішої сутності свободи, вважає Пінкерс, ніж ідея свободи індиферентності.

Як розуміє *вільний розсуд* Тома Аквінський? Передусім слід відзначити, що для нього свобода як здатність походить від рації та волі. Їхнє поєднання утворює акт вибору. З цього випливає, що *вільний розсуд* не є первинною здатністю людини, він передбачає інтелект і волю. Вибір є сумішшю вольової енергії та раціонального світла, моментом, у якому зароджується дія. У виборі відбиваються усі риси, притаманні особистості, а також дія, ними породжена.

Чому реактуалізація Аквінатового вчення про мораль уможливилась саме за наших часів? На нашу думку, це спричинено вичерпанням світоглядного потенціалу попередньої теологічної парадигми, надто близької до процесів, що відбувались у світській думці. Католицька моральна теологія стає занадто раціоналістичною, занадто «імперативістською», занадто далеко відходить від своїх джерел, що у модерну епоху виглядали не надто «модними». Прагнучи спиратись на свободу як індиферентний, нічим не зумовлений вибір між протилежностями, ця мораль зосередилась на обов'язках і законах (тобто на тому, що найбільше підлягає формалізації), відтак — на ретельному аналізі тих чи тих «випадків чину за сумлінням». Зрештою, ця теологія так і не стала «своєю» для секулярного світу, натомість породивши «секулярне християнство», яке втрачає дедалі більше специфічно християнських рис. Зокрема, у царині моральної теології — вчення про чесноти, природну спонтанність, прагнення до блага. Ба більше, ця теологія не приділяє, на відміну від святоотецької, істотної уваги такому засадничому текстові, як Нагірна проповідь, зосереджуючись на недвозначних заповідях Декалогу. Блаженства Нагірної проповіді для цієї теології надто ідеальні, «нежиттєві», їхній адресат — подвижницько-аскетична еліта, а не загальні пересічних християн. Але ця приземленість підходу обертається неприємними наслідками, оскільки християнство втрачає свою живильну силу, якщо відокремити його від євангельських джерел.

Головне, на нашу думку, досягнення Пінкерсового аналізу — поняття свободи якості, що поєднує всі ті риси, яких так бракує не лише сучасному християнству, а й сучасному світові. Свобода не в тому, щоб обрати будь-яку альтернативу: це, за Пінкерсом, міраж свободи, її формалізоване спотворення. Вільний той, хто робить *правильний* вибір, а не той, хто вперто прагне можливості *будь-якого* вибору. Правильний вибір — плід важкої праці з пізнання, особистісного зростання, розвитку своїх здібностей.

Легше за все, за слушної нагоди, заплющити очі й, наприклад, стрибнути у прірву. Значно важче сконструювати дельтаплан і перелетіти її. Або хоча б навчитись керувати дельтапланом.

За Пінкерсом, сучасному світові бракує саме рішучості прагнення блага, ба самих орієнтирів у шуканні цього блага. Сучасна людина удає, що шукає сенс життя, насправді ж ці пошуки є лише симптомом безнадійної втрати. Для зростання потрібно знати «правильний шлях», позитивну альтернативу, заради якої варто докладати зусиль, отже, потрібне те, що завжди називалось вірою. Не формальний вибір, а віра, що спрямовує до вибору, який принесе справжню користь. Як бракує сучасному світові (цинічному, десубстанціалізованому, зневіреному, а відтак гранично невротичному) того «справжнього», що корениться не лише в цьому, але й у прийдешньому світі. Пінкерс пропонує засіб говорити про «нетлінне» за доби одноразових товарів і цінностей. Саме в цьому ми вбачаємо реактуалізаційний потенціал його ідей.

Реактуалізація Аквінатової ідеї свободи та концепту *вільний розсуд* в концепції свободи якості уможливила нове осмислення інтелектуальної спадщини Ангельського доктора. Святий Тома постав автором, який поєднав найвизначніші здобутки в омисленні свободи: грецьку філософію (Аристотель і його коментатори) і вчення Отців Церкви (переважно Августин). Модерні коментатори його вчення, прихильники теорії свободи індивідуальності, мали труднощі у тлумаченні питань свободи, позаяк, на думку Пінкерса, ігнорували її інтелектуальні витoki, розуміння її справжньої сутності, те, що вона походить від інтелекту і волі з їхньою природною схильністю до того, що має *якість* істинного і благого.

Наголосимо ще раз: у книзі Пінкерса йдеться про справжню реактуалізацію. Адже зміст цього твору не можна вважати суто ретроградним, зверненим «назад, до джерел». Це безперечне надання «актуальності реінтерпретованій ідеї чи концепції у новому контексті», оскільки його аналіз — не просте повторення святоотецьких тез. Пінкерсову думку живлять проблеми й апорії сучасного світу. Він прагне уздоровити душу саме сучасної людини, яка ховається за цинізмом «невіри у сутності», винаходячи дедалі непретензійніші й «політкоректніші» версії «істини», боячись дозволити собі зайвого у старому питанні «що є істина». Новий завіт, святоотецькі тексти, зрештою, св. Тома виявляють у вченні Пінкерса ті грані, які могли б зарадити саме теперішній духовній кризі, привести до спасіння саме теперішнє людство, що знову, як євангельський блудний син, не може наважитись зробити перший крок додому.

ДЖЕРЕЛА

- Баумейстер А.* Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання. — К.: Дух і літера, 2012.
- Кебуладзе В.* Феноменологія досвіду. — К.: Дух і літера, 2011.
- Пінкерс С.* Джерела християнської моралі. — К.: Дух і літера, 2013.
- Пінкерс С.* Моральна теологія пізнього середньовіччя: номіналістична революція // Філософська думка. — 2012. — № 4. — С. 100—113.
- Хайдеггер М.* Изречение Анаксимандра // Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. — М.: Высшая школа, 1991. — С. 28—68.
- Хома О., Чухрай Е.* Серве Пінкерс про теологію, людську мораль і сенс життя сучасної людини // Філософська думка. — 2012. — № 4. — С. 94—99.
- Deleuze G.* Le Pli. Leibniz et le Baroque. — Paris: Minuit, 1988.
- Deleuze G.* Spinoza Philosophie pratique. — Paris: Minuit, 1981.
- Derrida J.* De la grammatologie. — Paris: Minuit, 1967.
- Derrida J.* L'Archéologie du frivole, Lire Condillac. — Paris: Galilée, 1973.
- Foucault M.* Raymond Rousset. — Paris: Gallimard, 1963.
- Heidegger M.* Der Spruch des Anaximander // Heidegger M. Holzwege / Hrsg. von F.-W. von Herrmann. — Frankfurt am Main: Klostermann, 2003. — S. 321—373.
- Thomas Aquinas.* Quaestio Disputata de Virtutibus in Communi. — Paris: Lethielleux, 1925.

Павло Бартусяк — аспірант кафедри філософії Вінницького національного технічного університету.

Ельвіра Чухрай — старший викладач кафедри філософії Вінницького національного технічного університету.
